

ПОВЕДІНКА ЕЛЕКТОРАТУ НА ВИБОРАХ ДО ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ У 1998 ТА 2002 РОКАХ

Анатолій ЛИТВИН

Copyright © 2003

Суспільна проблема. Як відомо, вибори є одним із проявів демократії. Від того, якою буде поведінка електорату на виборах залежить майбутнє держави. Тому важливо визначити, яким політичним силам в Україні виборці надають перевагу і яким чином впливають на електоральну поведінку різноманітні піар акції, виборчі політичні програми.

Мета дослідження – охарактеризувати вибори 1998 та 2002 років, у т. ч. визначити особливості виборів 2002 року, проаналізувати виборні програми політичних партій і блоків, а також з'ясувати стабільність соціальної бази політичних електоральних суб'єктів.

Сутнісний зміст: здійснюється порівняльний аналіз виборів 1998 та 2002 років і розкривається зміст політичних програм та їх вплив на електоральну поведінку виборців у загальному контексті аналізу динаміки рейтингів політичних партій та блоків останніх виборів щодо реального голосування; охарактеризовується коефіцієнт партійно-політичної неусталеності київського та загальноукраїнського електорату; доводиться, що поведінка київських виборців вирізняється більшою усталеністю, ніж всеукраїнського загалу, на що, безперечно, впливає висока освіченість столичних мешканців.

Ключові слова: *електорат, “партія влади”, політичні партії та блоки, передвиборні програми, динаміка рейтингів, усталеність-неусталеність поведінки, індекс Педерсона.*

Вибори до Верховної Ради України 2002 року характеризувались цілою низкою особливостей. Так, на передвиборчу арену вперше в Україні виступила електоральна структура, яка відверто іменувала себе “партією влади”. Щоправда, на виборах-98 “партією влади” називали НДП. Для цього були певні підстави (НДП очолював тодішній Прем'єр-міністр), але сама партія скоріше приховувала і, можливо, деякою мірою навіть соромилася даного титулу, аніж відверто афішувала його. До того ж, вона не підтримувалася публічно діючим Президентом, тому представляла лише виконавчу гілку влади. Вже сама собою приналежність до верхівки влади звучала скоріше, як звинувачення. У виборах 2002 року можемо спостерігати зовсім інше. Виборчий блок “За Єдину Україну” відверто проголошував себе “партією влади”, однозначно підтримувався Президентом, тлумачивши як достоїнство, а не як недолік свою причетність до влади. Фактор поліпшення економічної ситуації, з легкістю і на законних правах, видавався за заслугу влади.

Виборча ситуація 2002 року характеризувалася також інтенсивним блокуванням ініціативних структур. Окрім “За Єдину Україну”, сформувалось досить потужне політичне об'єднання “Наша Україна” та кілька інших. Проте, на жаль, всі вони мало нагадували партії у традиційному розумінні. Такими залишилися лише комуністична і соціалістична партії. Решта ж великих та дрібних

блоків формувалися “під лідера” – реально або гіпотетично “розкручену” і харизматичну особу. Отож, є підстава констатувати той факт, що ці блоки, як і раніше, здебільшого розрізнялися за лідерами та іншими більш-менш другорядними деталями й особливостями, ніж за чітко усталеною політико-ідеологічною позицією. До того ж, блокування напередодні виборів супроводжувалося швидше перспективними обіцянками, аніж звітом за проведену роботу, що, знову ж таки, ускладнювало електорату його політичний вибір.

Наявність партії влади, її підпорядкованих ЗМІ, відверта комерційно-політична заангажованість інших засобів передвиборчої комунікації дозволяла широко використовувати адмінресурс і маніпулятивні технології. Слід відверто сказати, що жодні вибори до цього часу подібним маніпулятивно-технологічним тиском на виборців не супроводжувались. І хоч в Україні на час виборів було досить міжнародних спостерігачів, а також здійснювався партійний контроль за виборами через своїх представників, можна з певністю заявляти, що, окрім маніпуляцій, компонентом виборчого процесу була його фальсифікація. Навіть більше того, на останніх виборах з’явилося і своєрідне ноу-хау: до існуючих раніше фальсифікацій (брехлива маніпуляція та фальшиві підрахунки) додалася третя – фальсифікація власне електоральних структур (вибори у військових підрозділах, місцях позбавлення волі, медичних закладах тощо).

Хоча на момент виборів 2002 року в Україні існувало більше, ніж 130 партій, у виборчі бюлетені було внесено лише 33 політичні блоки і партії, що цілком обгрунтовано і справедливо, а переможців виявилось лише шість (*рис. 1*).

Та обставина, що з більш ніж 130 існуючих і 33 внесених у бюлетень партій та виборчих блоків переможцями виявилися лише 6, є загалом позитивним показником, який емпірично засвідчує,

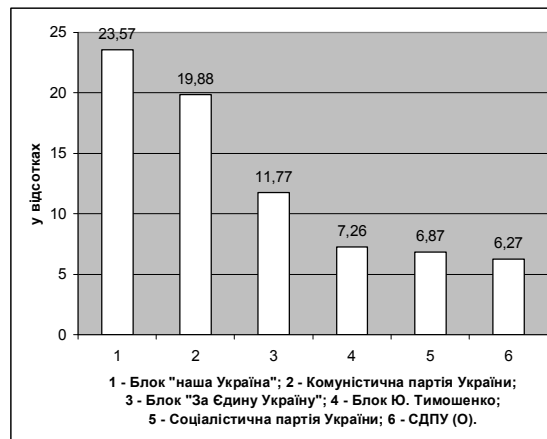

Рис. 1.

Результати голосування виборів до Верховної Ради України 2002 року

що від часу останніх виборів (1998 року) відбулася певна стабілізація соціальної структури і, відповідно, електоральних масивів. Політичний профіль партій, які вийшли переможцями, також вказує на загальну лінію чи межу структурування і диференціації українського суспільства та його електорату. Загальна конфігурація даного розмежування засвідчує, що в цілому вона схожа з тією, яка спостерігається у країнах з усталеною демократією, тобто в напрямку “ліві – праві – центр”. Єдине, що відрізняє політичну карту України, так це невиразність центру, що вимагає додаткового пояснення. Можна припустити, що це засвідчує про все ще існуючу структурну аморфність українського середнього класу.

Вочевидь, непередбачуваною і непрогнозованою, навіть у процесі соціологічних опитувань, стала перемога двох електоральних суб’єктів: блоку Ю. Тимошенко і Соціалістичної партії України. У процентному відношенні їх здобутки незначні, але це – безсумнівна перемога, особливо якщо взяти до уваги ту нищівну критику, інколи відверту обструкцію, якої зазнавали ці структури та їх персоналії напередодні у зв’язку з “касетним скандалом” та кримінальними переслі-

дуваннями Ю.Тимошенко. Цілком обгрунтованим буде припущення, що електоральну базу цих блоків склала найрадикальніша та найагресивніше налаштована частина українських виборців. Загалом їх виявилось трохи більше 14%, хоча сюди можна було б додати певний відсоток тих, хто взагалі не з'явився на вибори.

Відносною невдачею закінчились вибори для Комуністичної партії України, яка, хоч і зайняла друге місце, все ж втратила колишні позиції. Цілком очевидно, що це відбулося головним чином за рахунок переходу найбільш радикальної частини електорату до блоку Ю.Тимошенко і соцпартії, а також до блоку Н.Вітренко, які в цілому виглядали лівішими за комуністів, котрі все більше стають "респектабельними" радикалами.

Несподіванкою стала фактично поразка СДПУ(о), яка отримала на виборах 6,27%, хоча декларувала набагато більше. Попри активну, всебічну й агресивну агітацію відразу на двох досить популярних загальнонаціональних каналах, енергійну безпосередню роботу з виборцями на місцях, певну, хоч і досить очевидну для спостережливого виборця, підтримку владних структур, "есдеки" вибори програли, врешті-решт потрапивши до Верховної Ради. Цьому можна знайти декілька пояснень. По-перше, ця структура виглядала скоріше партією багатих прошарків населення, аніж партією захисників інтересів трудящих. Показовим є те, що у пропаганді СДПУ(о) ця обставина не лише не маскувалась, а й наполегливо підкреслювалась. Тому не зрозуміло, як можна використовувати подібну тактику у суспільстві, переважна частина якого ідентифікує себе з бідним, або з дуже бідним. Агітаційна робота з боку названих телеканалів і відповідної преси була достатньо грубою і прямолінійною фетишизацією багатства, дратуючи і без того розгнівану частину електорату. Поразка

СДПУ(о) на виборах емпірично підтверджує думку про те, що маніпулятивний фактор, не підтверджений структурними передумовами, є досить ненадійним чинником електоральної взаємодії.

Найбільшій теоретичній увазі заслуговує боротьба двох найпотужніших блоків: "Наша Україна" і "За Єдину Україну". Вони стали відносно новими акторами електоральної драми 2002 року, хоча й задіяли до своїх лав у різних комбінаціях раніше існуючі структури. Обидва блоки претендували на приблизно одну і ту ж соціальну базу – середній клас, були достатньою мірою "розкручені", включали до свого складу низку відомих і не позбавлених популярності й особистої харизми осіб, послідовно і грамотно вели передвиборчу кампанію тощо. Хоч, безперечно, між цими блоками і були суттєві відмінності: "За Єдину Україну" декларувала себе партією влади; "Наша Україна" перебувала до влади у "м'якій" опозиції. Перша спиралася переважно на адміністративний ресурс і державні ЗМІ, друга – на безпосередню роботу серед виборців. "За Єдину Україну" мала у своєму складі відомі політичні фігури; "Наша Україна" спиралася переважно на особисту харизму лідера, котрий фігурував як безвинна жертва політичної змови.

Оскільки ці блоки з'явилися на електоральній сцені вперше, є сенс проаналізувати їхні передвиборчі документи. Хоч безпосереднього ефекту останні, за загальною думкою, і не мають, все ж певні наміри, домагання, а також соціополітичний профіль обох групових політичних суб'єктів засвідчують наочно.

В цілому передвиборча програма блоку "За Єдину Україну" [5] особливою оригінальністю не відзначається й певною мірою має декларативний характер. Специфіка ситуації полягає в тому, що партія, яка заявила про себе на цих виборах як партія влади, у попередніх виборах взагалі не існувала, а створилася "під вибори". З одного боку, це дозволило їй

не нести відповідальності за існуючу ситуацію і водночас не приписувати собі успіхи існуючої влади. Саме як партія влади, вона має єдину підставу для такої назви – власні декларації, незважаючи на те, що до її складу увійшли реальні персоналії влади. І все ж даний блок не втримався і приписав собі заслуги в поліпшенні економічної ситуації, щоправда, скромно зауваживши, що це було досягнуто “за активної участі блоку” [1, с. 91].

Подібні передумови зумовили загальне спрямування програми: вона спрямована переважно на перспективу. Окрім загальних і звичайних у таких випадках декларацій про подальший економічний розвиток, зміцнення демократії, консолідацію суспільства, зниження податкового тиску, подолання тіньової економіки, підтримку малого й середнього бізнесу, відродження села, стабілізацію гривні тощо, програма утримує деяку цифрову конкретику, що дозволяє при всіх інших однакових умовах перевірку її виконання. Зокрема, зростання ВВП декларується на 6–7%; у півтори рази мають збільшитись реальні доходи населення, має бути забезпечена “повна продуктивна зайнятість”; збільшення на 1,5 млн. кількості робочих місць [5]. Ця цифрова конкретика прогнозує можливість певної реальної перевірки програми, тим більше, що блок “За Єдину Україну” досяг деякої мінімальної більшості у парламенті (можливо ситуативної), завдяки чому вперше за час незалежної України всі гілки влади (Президент, Уряд, Верховна Рада) можуть і зобов’язані діяти в єдиному державотворчому напрямі, не блокуючи ініціатив одна одної.

Невиразною є також передвиборна програма виборчого блоку “Наша Україна”. Вона має достатньо декларативний характер, скоріше є заявою про добрі наміри, аніж планом конкретних дій [4]. Ясна річ, що в ній акцентується увага на позитивних змінах, які розпочалися

за часів прем’єрства лідера цього блоку. Зокрема, частина програми, що має назву “Перші десять кроків блоку”, не позбавлена розпливчастості та декларативності: привести до влади професійних та невідкупних людей, підвищити зарплати й пенсії, створити ефективну систему адресної державної допомоги та забезпечення старості тощо. Є також конкретніші, хоча теж не досить технологічні речі: легалізація трудової міграції, створення ефективних механізмів кредитування сільського господарства, укладання міжурядових угод з країнами, де працюють українці, розробка фінансово обґрунтованих програм захисту молоді тощо.

В цілому ж аналіз цих програм засвідчує, що ініціативні виборчі суб’єкти в Україні ще не повною мірою є політичними партіями з чітко визначеним ідеологічним профілем і спираються на виразно окреслену соціальну базу, інтереси якої вони презентують та розуміють.

Враховуючи зміст програм, політичних заяв і декларацій, технологію ведення передвиборчої агітації, профіль персоналій тощо, можна з певною вірогідністю сказати, що на підтримку “середнього” виборця розраховували дві політичні сили – блок “Наша Україна” і “За Єдину Україну”. Всі інші переможці виборчого марафону апелювали (з різним успіхом) до маргінальних прошарків і протестного електорату (бідних, пенсіонерів, безробітних тощо). У сукупності вони набрали (без урахування мажоритарників) 35,34% голосів, їх соціальні опоненти (мовиться про реальну соціальну базу, а не ситуативні політичні блоки) – 40,28%. Отже, середній клас в Україні ще не є статистично переважаючим, а тому не відіграє вирішальної ролі у виборах до Верховної Ради. Мабуть, на майбутніх президентських виборах роль середнього класу істотно посилиться у зв’язку з більшою очевидністю й зрозумілістю вибору.

Наскільки стабільною є соціальна база політичних електоральних суб'єктів? (див. табл. 1; 2).

Для виявлення партійно-політичної усталеності-неусталеності поведінки електорату в демократичних країнах застосовується т. зв. "індекс Педерсона" (Р), що підраховується шляхом складання всіх змін у голосуванні за кожну з партій чи її кандидатів на двох виборах у %, і поділу отриманої суми на два.

Якщо, наприклад, Р=20, то це означає, що на певних виборах окремі партії разом набрали на 20% голосів більше, ніж на попередніх, а інші стільки ж втратили [2, с. 182]. Розрахуємо цей коефіцієнт стосовно м. Києва, враховуючи, що за передбаченнями тут перебуває найстабільніший та усталений електорат (табл. 3).

Досить низький рівень індексу Педерсона, що фіксує зміни у поведінці електорату (13,16%), свідчить про унікальний для перехідного суспільства з неусталеною партійною й виборчою системами рівень стабільності київського електорату. Відтак, порівнюючи рівень коефіцієнту партійно-політичної неусталеності київського електорату та загальноукраїнського (22,6%) [2, с. 184], можна зробити висновок: поведінка київських виборців значно усталеніша, ніж українських загалом, що зумовлено найбільшим зосередженням освіченого та кваліфікованого електорату саме у столиці. Водночас є підстави підкреслити таке: не зважаючи на певні економічні, соціальні і політико-інституційні зміни в українському суспільстві, партійно-ідеологічні преференції електорату залишаються все ще нестабільними.

Таблиця 1
Порівняння динаміки рейтингів політичних партій та блоків із реальними результатами голосування м.Києва та України загалом у 1998 році

Партії та Політичні блоки	Київ		Україна	
	Прогноз, березень 1998, у %	Результати голосування у %	Прогноз, березень 1998, у %	Результати голосування у %
Компартія України	11+/-2	14,2	20+/-2	24,65
Н Р У	12+/-2	10,9	8+/-2	8,56
Соціалістична і Селянська партії	4+/-1	3,2	8+/-2	8,56
Партія Зелених	11+/-2	8,61	7+/-2	5,44
НДП	4+/-1	3,2	6+/-2	5,0
Об'єднання "Громада"	2+/-4	2,97	5+/-2	4,68
ПСПУ	4+/-1	4,45	4+/-2	4,05
СДПУ (о)	8+/-2	8,41	7+/-2	4,01

Таблиця 2
Порівняння динаміки рейтингів політичних партій та блоків із реальними результатами голосування м.Києва та України загалом у 2002 році

Партії та Політичні блоки	Київ		Україна	
	Прогноз, березень 2002, у %	Результати голосування у %	Прогноз, березень 2002, у %	Результати голосування у %
"Наша Україна"	25+/-2	28,05	21+/-2	23,57
Комуністична партія	10+/-1	9,04	15+/-2	19,98
СДПУ(о)	5+/-1	4,85	7+/-1	6,27
"За Єдину Україну"	5+/-1	3,97	8+/-2	11,77
Блок Ю. Тимошенко	7+/-2	12,83	4+/-2	7,26
Соціалістична партія	4+/-1	4,27	4+/-2	6,87

Таблиця 3

Коефіцієнт партійно-політичної неусталеності київського електорату

Політична партія	1998, в %	2002, в %	Зміни
Комуністична партія	14,15	9,04	5,11
Соціалістична і Селянська партії	4,65	4,46	0,19
Партія Зелених України	8,58	1,61	6,97
СДПУ(о)	8,49	4,85	3,64
Блок Н.Вітренко / ПСПУ	4,45	4,19	0,26
Народний Рух України	10,86	} 28,05	} 1,65
Реформи і порядок	5,35		
Партія "Вперед, Україно!"	8,58		
Республіканська християнська партія	0,48		
НДП	3,23	} 3,97	} 1,98
Аграрна партія	1,53		
Ліберально-демократична партія	} 0,21	} 3,81	} 3,6
Українська селянсько-демократична партія			
Демократична партія України	1,64	0,48	1,16
Соціал-Демократична партія	0,43	0,14	0,29
Українська Національна Асамблея	0,99	0,09	0,9
Всеукраїнська партія трудящих	0,82	0,26	0,56
Індекс Педерсона (P)			13,16

Щодо конкретних партій і блоків, то найбільший коефіцієнт усталеності мають Компартія (+5,11%) та сукупність партій, що входить до блоку "Наша Україна". Інші партії отримали низький, або від'ємний індекс: блок Н. Вітренко (+0,76), соціалістична / селянська партії (+0,19), партія зелених (-6,97%), СДПУ(о) (-3,64%) і т. ін., що свідчить про наступне: і електоральні ініціативні суб'єкти, й український електоральний масив все ще знаходяться у "вільному плаванні", не маючи об'єктивної змоги і достатніх підстав для продуктивної злуки і політичної взаємодії.

Дія структурних чинників виявилася у певній усталеності електоральної поведінки напередодні і під час виборів. Так, за блок "Наша Україна" у лютому 2002 року збиралися голосувати 20,4%, у березні – 22,7%, фактично проголосувало 23,57%; за Компартію України у лютому – 19,1%, у березні – 14,5%, фактично – 19,98%; СДПУ(о) у лютому – 9,3%, у березні – 6,8%, фактично – 6,87%; за блок "Єдина Україна" у лютому – 5,2%, у березні – 4,4%, фактично – 11,77%; блок Ю. Тимошенко у лютому

збиралися підтримати 3,2%, у березні – 4,0%, фактично – 7,26%; СПУ у лютому готові були обрати близько 3%, у березні – 3,2%, фактично – 6,87% [3, с. 1]. Проте це відносна, тобто "плаваюча" сталість, яка свідчить про дві тенденції: 1) щодо стабільних, або з відносно визначеним політичним профілем претендентів (стосується першочергово комуністів і блоку В. Юценка), де електорат поводить себе більш стало; 2) передвиборча ситуація супроводжується "ситуативною несталістю", що взагалі є природною властивістю будь-якого вибору, а особливо вибору історичної ситуації у форматі суспільства.

Але є обставина, яка свідчить про певні намагання українського електорату чинити опір маніпулятивним намірам і діям. В опитуванні, проведеному Українською соціологічною Асоціацією напередодні виборів, було поставлене цікаве запитання: "Якщо за даними опитувань, яким Ви довіряєте, обрана Вами партія не має шансів пройти до Верховної Ради, то як Ви вдієте?" Результати опитування розташувалися так: проголосували б за ту ж саму партію 63%,

змінити б свій вибір на користь іншої партії – 12,4%, проголосували б проти всіх – 4%. З цього випливає, що близько 70% (63+2,1+4) опитаних мають відносно стабільну позицію, хоч 12,4% можуть бути об'єктом маніпулятивних дій. З деякими підставами сюди ж можна віднести і тих, кому важко визначитись (18,6%) [3, с. 4].

ВИСНОВКИ

Порівняльний аналіз виборів до Верховної Ради України 1998 і 2002 років вказує на певне послаблення маніпулятивного чинника. Це виявилось щодо дій СДПУ(о) і блоку “За Єдину Україну”, результати яких істотно відмінні від задіяних маніпулятивних ресурсів. Можна констатувати, що в Україні все ще залишається значний прошарок маргінального електорату, тобто тих, хто не бере участі у виборах і є байдужим до історичної перспективи суспільства, хто піддається маніпулятивному впливу; і

хто не може однозначно визначитись зі своєю політичною позицією, т. зв. виборців “останньої хвилини”. Усе це свідчить про одне: в сучасному українському суспільстві відбувається, хоча й повільний, проте незворотній процес економічної стратифікації і соціогрупової диференціації.

1. Блок “За Єдину Україну”: За словом – діло. – К., 2002. – 16 с.

2. *Вшняка О.І.* Електоральна соціологія: історія, теорія, методи. – К.: Ін-т соціології НАНУ, 2000. – 310 с.

3. Громадська думка в Україні: березень 2002 року // Бюлетень Соціологічної асоціації України. – К., 2002. – 24 с.

4. Передвиборча програма виборчого блоку політичних партій “Блок Віктора Ющенка “Наша Україна” // Голос України. – 2002. – №52. – С.7.

5. Передвиборча програма виборчого блоку політичних партій “За Єдину Україну” // Голос України. – 2002. – №55. – С. 7.

Надійшла до редакції 28.12.2002.